

СЕМАНТЫКА АДЗІНАК ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАЙ ГРУПЫ “ХАТА”

Пашкавец Анастасія Вітальеўна

УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Нельга дакладна вызначыць сутнасць слова, не звярнуўшыся да ўсёй лексіка-семантычнай сістэмы, як нельга даследаваць і лексіка-семантычную сістэму ў цэлым, ігнаруючы слова як асноўную яе адзінку. Лексіка-тэматычнае поле лексемы “хата” ўключае наступныя адзінкі: *хата, дом, храм, будынак, царква (дом Божы), сабор, жыллё, сцены, замак, маёнтак, сяліба, хібара, кватэра, кут, дах, прыстанішча, прыпынак, прытулак, жытло, седала, бярог, котла, котлішча, абіцель, гняздо, пенаты, рэзідэнцыя, апартаменты, дах над галавой, двор, альтанка, лецішча*. Кожнай з названых адзінак мы карыстаемся ў пэўнай маўленчай сітуацыі, а ў цэлым кожная з лексем дапаўняе, канкрэтызуе абагульненае, паняццйнае значэнне слова “хата”. Намі сабрана прадметна-тэматычнае поле лексемы “хата”. У артыкуле аналізуюцца адзінкі лексіка-семантычнай групы назоўніка. Для мнагазначных слоў намі падаецца толькі тое значэнне, якое семантызуецца ў значэнні ‘жыллё’, ‘будынак’.

Нагадаем, хата – ‘*жылая сялянская пабудова, зрубленая з бяровення*’, ‘*унутраная частка такой пабудовы*’, ‘*асобны сялянскі двор, гаспадарка; асобная сям’я*’.

Словы лексіка-семантычнай групы “хата” маюць наступныя семантычныя складнікі:

1) ‘*маё жыллё, мая сям’я, мая гаспадарка*’: ачаг 2) ‘*сімвал роднага дому, сям’і*’; дах 2) ‘*пра дом, жыллё, прытулак*’; двор 2) ‘*сялянскі дом, хата з усімі гаспадарчымі пабудовамі; асобная сялянская гаспадарка*’, 3) (гістарычнае) ‘*памесце, маёнтак*’; дом 1) ‘*будынак для жылля, размяшчэння ўстаноў і прадметаў*’, (пераноснае) ‘*пра ўсё, што можа служыць прытулкам, сховішчам для каго-, чаго-н.*’, 2) ‘*чыё-н. жылое памяшканне разам з гаспадаркай*’, ‘*сям’я, людзі, якія жывуць у адным памяшканні*’, 3) ‘*як назва дзяржаўнай, грамадскай, культурнай установы, а таксама памяшканне, дзе яна знаходзіцца*’, 4) ‘*дынастыя, род*’; жыллё 2) ‘*памяшканне (дом, хата, пакой і інш.), у якім хто-н. жыве*’; кватэра 1) ‘*частка жылога дома, якая складаецца звычайна з некалькіх пакояў і мае асобны выхад*’, 2) (устарэлае) ‘*лясніцтва, памяшканне, дзе жыў ляснічы*’, 3) (у множным ліку) ‘*месца размяшчэння войска ў населеным пункце*’; сядзіба ‘*жылыя і гаспадарчыя пабудовы разам з садам, агародам, якія складаюць адну гаспадарку (у сельскай мясцовасці)*’, ‘*памешчыцкі дом як цэнтр маёнтка*’;

2) ‘лёгкае збудаванне для часовага прытулку’: будан 1) *‘буда з галля, саломы ці тонкага бяргвення для часовага жылля; шалаш’*; шацёр 1) *‘лёгкае пераноснае жыллё з тканіны, скуры і пад, якое будуюцца звычайна ў форме конуса’*; шалаш *‘тое, што і будан’*;

3) ‘прыстанішча з іранічным значэннем’: бярлог (размоўнае, іранічнае) *‘жыллё’*; седала (размоўнае) *‘месца, дзе чалавек пражыў шмат год; абжыты куток’*;

4) ‘будынак’: будынак *‘жылое, адміністрацыйнае ці гаспадарчае збудаванне’*; жытло (абласное) *‘жыллё’*;

5) ‘жыллё заможных людзей, людзей багатых саслоўяў’: апартаменты (устарэлае, часам іранічнае) *‘вялікія раскошныя пакоі’*; замак 1) *‘умацаванае жыллё феодала’*, 2) *‘палац, вялікі памешчыцкі дом’*; маёнтак *‘панскі двор, сядзіба’*; рэзідэнцыя *‘месца, дзе пастаянна знаходзіцца ўрад або асобы, якія займаюць высокія адміністрацыйныя пасады’*;

6) ‘паэтычнае ці ўстарэлае са значэнне родны дом’: пенаты (устарэлае) *‘родны дом, родны кут, дамашні ачаг’*;

7) ‘частка дома як “маё жыллё”’: кут 2) *‘частка пакоя, якая здаецца ў наймы’*, 3) *‘жыллё, прыстанак, месца жыхарства (звычайна ў спалучэннях “свой кут”, “мець свой кут”)*; сцены *‘пра які-н. будынак, памяшканне, установу, дзе што-н. адбываецца або хто-н. знаходзіцца’*;

8) ‘часовае жыллё’: прыпынак, 3) *‘месца, якое можа быць або з’яўляецца прыстанішчам, прытулкам для каго-н.’*; прыстанішча *‘месца, дзе можна прыстаць, прытуліцца; часовае жыллё’*; гняздо 2) (пераноснае) *‘прытулак, тайнае прыстанішча (звычайна шкодных для грамадства людзей)’*; прытулак 1) *‘месца, дзе можна схавання ад каго-н., чаго-н., адпачыць, прабыць патрэбны час’*, 2) *‘у дарэвалюцыйнай Расіі – дабрачынная ўстанова для сірот, беспрытульных дзяцей, старых’*, 3) *‘права бяспечнага пражывання, што дае якая-н. дзяржава іназемным грамадзянам, якіх праследуюць улады іншых краін’*;

9) ‘пабудова для пражывання летам’: альтанка *‘летняя паркавая або садовая пабудова для адпачынку; сховішча ад дажджу і сонца’*; дача *‘загарадны дом для летняга адпачынку гараджан’*; лецішча *‘тое ж, што і дача’*;

10) ‘жыллё, атрыманае як падарунак’: памесце *‘асабістае (у адрозненне ад вотчыны) зямельнае ўладанне ў феадальнай Расіі да XVIII ст., якое цар дараваў за ваенную і іншую службу ў дзяржаве’*;

11) ‘жыллё, атрыманае ў спадчыну’: вотчына *‘зямельнае ўладанне, якое пераходзіла дзецям у спадчыну ад бацькоў на Русі ў XII–XVIII стст.’*;

12) ‘рэлігійны будынак як духоўны дом’: абіцель *‘прыстанак, мясціна’*; сабор 3) *‘галоўная або вялікая царква ў горадзе, манастыры’*; царква (дом Божы) 2) *‘будынак, у якім адбываецца праваслаўнае набажэнства’*;

13) ‘жыллё ў непрыстойным выглядзе’: хібара ‘*старая хата, якая развальваецца*’; логава ‘*непрыбраны пакой, дом*’.

Варта адзначыць і тую акалічнасць, што “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (1977–1982) не падае ўсіх значэнняў названых лексем. Узгадаем для прыкладу назву твора Я. Купалы “Раскіданае гняздо”, дзе гняздо ўжываецца са значэннем ‘*сям’я, род*’.

Спіс літаратуры:

1. Клышка, М. К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка. – Мінск : Бел навука, 2005. – 592.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. акад. К. Крапівы. – Мінск: БелСЭ, 1977–1982. – Т. 1–5.